

FAUSTOVO NANEBEVZETÍ

JOHANNES HEMLEBEN

2. května 1824 řekl Goethe Eckermannovi: „Když je člověku sedmdesát pět let, nemůže nepomyslet občas i na smrt. Mne ponechává ta myšlenka dočista klidným, neboť mám pevné přesvědčení, že náš duch je bytost povahy zcela nezničitelné, že působí od věčnosti do věčnosti, je podoben slunci, které zachází jen našim pozemským očím, ve skutečnosti však nezachází nikdy, nýbrž září nepřetržitě dál.“

Tuto svou základní myšlenku Goethe vyjádřil vícekrát ústně i písemně. Příležitostně ji rozšiřuje o myšlenku reinkarnace. Nesmrtelná část člověka, označovaná Aristotelem jako entelechie, musí být podle Goetha myšlena jako preexistenční, to znamená v podstatě existující již před narozením, a vzhledem k tomu mající možnost navracet se do nového pozemského těla. Na Wielandově pohřbu, 25. ledna 1813, řekl Goethe Johannu Danielu Falkovi: „Dávno víte,... že ideje postrádající pevný fundament ve smyslovém světě pro mne při veškeré jejich ostatní hodnotě nejsou přesvědčivé, protože já vzhledem k přírodě chci vědět, nejen se domnívat či věřit. Pokud jde o další individuální trvání naší duše po smrti, tak je tomu na mé cestě. Nikterak neodporuje mým mnohaletým pozorováním povahy naší existence i všech ostatních bytostí přírody. Naopak, dokonce z ní vychází s novou průkazností. ... Jsem si jist, že tak, jak mne zde vidíte, jsem tady již tisíckrát byl, a také doufám, že se ještě tisíckrát vrátím.“

I přes tato vyjádření stál Goethe při líčení změn Faustovy entelechie v posmrtném životě v závěru *II. dílu Fausta* před neobvyklým a navýsost obtížným úkolem. Jeho vlastní úsilí dosud

patřilo duchu veездеjším světe. Jak ukazují jeho přírodovědné spisy, snažil se určitou dobu svého života o nacházení ducha ve viditelném světe, zvláště když jej běžný přírodovědný výzkum neuspokojoval. Z druhé strany byl Goethe právě tak nespokojen s tvrzeními křesťanských teologů a kazatelů své doby. Jejich dogmatický výklad Bible a Kréda postrádal ducha jeho velikosti. Jej zájímalo pouze to, co pocházelo z vlastního prožívání a živého pozorování. Jak přírodovědné, tak teologické abstrakce mu byly cizí. Proto, neměl-li *Faust* zůstat fragmentem, byl nucen vstoupit líčením posmrtného života do oblasti, jíž se jinak dotýkal jen s největší opatrností.

Známými slovy

„Noc padá, zdá se, hloub a ponuřeji,
V svém nitru však jsem světlem zaléván...“
(V, 11499η.)

obrací se osleplý stoletý Faust od života ve vnější smyslové sféře k čistému světu ducha v nitru. Ještě jednou může mít slepec pocit, že triumfuje jako inauguraťor ohromného podniku na zemi:

„Nemůže ohlas mého živobyťí Být věky
věků přehlušen. - Té strmé slasti
předtuchu teď mám A nejvyšší svou
chvíli prožívám.“
(V, 11583-11586)

Poté umírá. Goethovský badatel Karl Julius Schróer komentoval Faus- tův konec výstižným přirovnáním: „Tak Faust umírá jako Mojžíš, při pohledu na zaslíbenou zemi, do níž nesměl vstoupit.“

Pro očisťování Faustovy duše v říši mrtvých (V, 11845nn.) zvolil Goethe za scénérii „jistý druh pomyslného Montserratu“. Wilhelm von Humboldt mu kdysi živě vylíčil vsazení Montserratu do pyrenejské krajiny a toto líčení pak Goethe se schopností sobě

vlastní proměnil v živé představy. Tuto krajinu si vzal za základ pro svůj fragment *Die Geheimnisse (Tajemství)* - „Posvátný, od vnějšího světa odloučený svět, jaký tvořili mniši na Montserratu“, a tak je pochopitelné, že i pro

Faustovu cestu vzhůru očišťováním k osvícení zvolil Goethe za pozadí scenérii Montserratu. Následující větu, kterou napsal Goethe v příloze svého dopisu Zelterovi z 10. prosince 1816, můžeme klidně vnímat jako hlavní myšlenku scény: „Pozemské opadává, duchovní se stupňuje a stoupá až k nanebevzetí a nesmrtelnosti.“

Anachoreté (eremité), jejichž poustevny jsou rozmístěny stupňovitě nad sebou, líčí z pohledu svých různých oblastí Faustovy duševní zážitky. Začíná poustevník, nazývaný páter Ecstaticus:

„Milostný žár těch pout!
Láska, jíž věčně žhnout!
V prsou strast syčící!
Božská slast mučící!
Šípy, vy zbodejte,
Dřevce, mě zdolejte,
Kyje, vy usmrťte,
Blesky, mě rozdrťte!
Marnosti šálící Smyslů
se zbýti chci,
Navěky trvalá Lásky
necht' záře plá! “
(V, 11854-11865)

Asi neznáme stručnější a zároveň výstižnější líčení toho, co si Asie představovala jako kámalóku a křesťanský středověk jako očištec. Goethe shrnuje na celkem 22 řádcích, co například v Dantově *Božské komedii* činí více jak 33 zpěvů. Zatímco Faustova duše se

nyní musí obejít bez opory v tělesnosti, je zmítána sem a tam a prožívá všechny bolesti nezkrocených vášní. Co se pokusil Hieronymus Bosch vymalovat ve svých fantastických obrazech pekla - ďábelskými hroty a kopími zasaženou duši, kyji tříštěnou, nad níž blesky láteří, je zde Goethem zachyceno slovy „kyje, vy usmrťte, blesky, mě rozdrťte“. Avšak tyto bolesti a utrpení jsou nutné. Cílem je očištění duše. Stranou jakékoli církevní dogmatiky se zde „přesvědčenému nekřesťanovi“ Goethovi podaří jedinečným způsobem podat obraz křesťanského pojetí té části říše mrtvých, nazývané tradičně také „předpekí“. Ani „nevěřci“, je- muž je cesta k nadpřirozenu posmrtného života uzavřena, nemůže zůstat skryta vnitřní logika tohoto procesu, jíž je cesta skrze katarzi k rozjasnění.

Páter Profundus, poustevník ze „spodní oblasti“, tuto kosmickou nutnost interpretuje. Duchovní přírodní síly, jejichž hříčkou se Faustova duše po smrti stala, mají pro něho stejný význam jako pozemská bouře:

„... i blesk, jenž dopad v běsnění,
By očiště tlouk do přírody A
jed i dusno vysál z ní Jsou
posly lásky: hlásat letí,
Co, věčně tvoříc, kol nás vlá.“
(V, 11879-11883)

Správně pochopeno, znamená Goethovo vyznání toto: I po smrti jsou všechny osudové rány a katastrofy, které člověk musí vytrpět, božstvím nabízenými šancemi dalšího, vyššího vývoje. To platí již během pozemského života, o to více však po smrti.

Tak se dále ve zpěvu pátera Profunda praví:

„I mou kéž hruď to světlo světí!
Můj duch v ní zmaten zamrzá,

Jsa zmučen v tupých smyslů
mezích Tam přikován jak
řetězem.“
(V, 11884-11887)

Vidíme, že Goethe je schopen se uvést do stavu, do něhož se dostane duše, žila-li po celý život „v tupých smyslů mezích“ a smýšlela jen materiálně. Nyní - po smrti - je jí zároveň odňata schopnost vnímání smyslovými orgány i hmotný svět. Duch, jeho „zmatené, zmrzlé, zmučené“ myšlenky však na něm ještě stále ulpívají. Tak duše v životě po smrti prožívá následky připoutání ke hmotě jako „přikování řetězem“. Pomoc může přijít pouze z Boží strany skrze duchovní myšlenky pocházející z nového duchovního prostředí. To říkají slova pátera Profunda, která mají charakter modlitby:

„Ó, myšlenky mi zchláchol, Bože,
Zář rozsvět v toužném srdci mém!“
(V, 11888η.)

Nehledě na to, jakou proměnu musí v novém, totiž duchovním světě, prodělat každý člověk, který žil v těle, je Faust zatížen obzvláště těžkou vinou, nejen skrze smrt Markétky, i skrze smrt jejího dítěte, matky a bratra. Proto je nyní zapotřebí prodělat očištný trest.

I zde je Goethe opět v několika řádcích mistrem tématu, o němž teologové po staletí diskutovali a věnovali mu tisíce knih. Je to téma viny a trestu, hříchu a milosti, spasení a sebevykoupení:

„Duchových světů vzácný člen Je
vyrván z moci zlého:
Kdo spěje dál, vždy dále, jen
Nám vykoupiti lze ho.
A blažila-li nadto jej Účastná

)

lásku shůry,
Pak přijmou ho tím srdečněj
Andělské svaté kůry.“
(V, 11934-11941)

Hodnotu nesmrtelné individuality nedělají vykonané činy, ať už dobré či zlé, nýbrž smýšlení při jejich provádění. „Usilovná snaha“ člověka je předpokladem jeho spásy. Člověk sám se nespasí, ovšem svým chováním k tomu dává božství možnost: „Toho můžeme spasit.“

Goethe zde opouští starozákonní víru, že božství odpovídá člověku na jeho činy hněvem a odplatou. Faust neprožívá „oko za oko, zub za zub“, nýbrž odpouštějící milosrdenství, kterého se mu může dostat, protože na zemi byl věčně hledajícím a usilujícím. I když se v obrazném ztvárnění Faustova posmrtného života dají nalézt ohlasy Danta, znamená Faustovo nanebevzetí více. Je překonáním statického principu středověké teologie, vyjádřeného ještě v *Božské komedii*.

Faustův duševní stav je „zralejšími anděly“ dále popisován takto:

„Pozemský zbývá
nést Nám ostatek
žalný;
I z asbestu-li jest,
Zůstal přec kalný.
Když duch tak dravých
sil Se s živly spojí,
Anděl by nestačil Ten
život dvojí,
Jenž srostl na jeden,
Zas rozpoutati:
Zná věčná láska jen Je

od sebe rváti.“
(V, 11954-11965)

Goethe i zde odmítá jakoukoliv bagatelizaci v podobě okamžitého rozhršení kajícímu se hříšníkovi. Individualita jako ta Faustova musí i po smrti těžce trpět právě díky intenzitě, díky „mocné duchovní síle“, kterou se spojila s časnými, příliš pozemskými věcmi. Tím, že Faust v těle jako duchovní člověk sféru pozemských zážitků neodmítal, nýbrž uzavřel a užíval si paktu s ďáblem, vznikla „spojená obojaká povaha vnitřních obou“, kterou je nyní po smrti třeba zase rozpustit, aby bylo umožněno stoupat dále do čisté říše Boží. Jedinou sílu, která to umožňuje, Goethe nazývá „věčnou láskou“.

Od této chvíle až do konce scény zadná působit nový motiv. Když nejprve páteři - Profundus a Seraphicus - popsali duševní stav zemřelého a „mladší“ i „zralejší“ andělé se jej ujali, troufá si nyní Goethe k Faustovu dalšímu vývoji zrání k dokonalosti začlenit jej do společenství netoliko čistě nebeských bytostí, nýbrž i ostatních zemřelých. Svůj úkol zde mají „blažená pacholátka“, objevující se již předtím jako kontrast k životem zralé, staré duši Faustově. Tak jako jsou na zemi novorozenci svěřeni péči lidí, tak se předčasně zemřelí ujímají Faustovy duše. Ochranný doprovod Fausta, který ještě plně neprocitl ke své opravdové nesmrtelné podstatě, přejímají s radostí ti, kdo se nyní vznášejí na křídlech jim daných, „prosti zemské tíže“, jako společenství a nikoliv jako jednotlivci:

„V motýlí kukle jej
Radostně vítáme;
Svou jen tím
bezpečněj Andělskost
čekáme.“
(V, 11981-11984)

Goethe zde používá starého symbolu nesmrtelnosti, motýla. Podobně jako motýl opouští kuklu podobnou rakvi, tak se ze ztuhlosti smrti rodí věčný člověk. Tak jako zakuklení je procesem vyžadujícím čas, tak také duše potřebuje k přechodu z pozemského do „věčného“ života určitou dobu přeměny. Zbývající schránky veškerého světa se rozpouštějí a perutě pro život v jiném světě se dávají do pohybu:

„Spějte, ať, vláken prost,
Volný se cítí!
Zkrásněl a povyroste
Již svatostí žití.“
(V, 11985-11988)

Bezprostředně před samotným závěrem se ještě jednou objevuje sbor blažených pacholátek. V jejich slovech je smysl tohoto nebeského společenství zjevný. Čím déle a silněji byla duše obrácena k pozemskému životu, o to *těžší* je pro ni vyznat se v novém světě. Předčasně zemřelí byli opět rychle „doma“, ve svém živlu, ve své před nedávným ztracené vlasti. Faust se však po sto let své duchovní vlasti odcizoval, tedy potřebuje po smrti nesrovnatelně větší pomoc než pacholátka, která mu nyní mohou stát s láskou po boku. Faust se však postupně probouzí k tomu, aby se stal členem vyššího světa, duchovní situace se mění. Faust se při všem hledání a proviňování přesto v životě něčemu naučil. Nyní plody uzrály. Zatímco se pacholátka v kruzích blíží Faustově duši, vnímají jeho proměnu:

„Už mocně vyrůstá!
Oč je nás větší!
On štědře nám zas dá
Vše, zač nám vděčí.
Nám záhy skončen den;
O to jsme chudší,

Však on je poučen,
Nuž, ať nás učí!“
(V, 12076-12083)

Goethe shrnuje celé dílo Fausta ve vizi nebeské královny, Matky Boží, Marie. Vyčítalo se mu, že tím upadl zpět do katolicismu. Tato kritika se ovšem zakládá na chybné identifikaci Matky Boží Marie s historickým církevním křesťanstvím. Zbožná úcta k božské matce božského chlapce je ale mnohem starší než křesťanství. Vzpomeňme jen Eset (Isis) s chlapcem Horem. Apokalyptik Jan líčí tyto staré „pohanské“ vize, sloučené jakoby v jednom novém ohnisku, ve 12. kapitole svého Zjevení: „Žena oděná sluncem, s měsícem u nohou a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy... Ona porodila dítě, syna ...“

Doctor Marianus, přebývajícím v nadsmyslovém Montserratu v „nejvyšší, nejčistotnější cele“, je tím, kdo ve *Faustovi* ohlašuje královnu nebes. Ze své pozice může hledět na pole božských výšin, pozemskými smysly nevnímátné a nevyslovitelné, nazývané křesťanskou terminologií „nebe“.

„Ta vprostřed, s věncem hvězd,
Nádherně krásná,
Královna nebe jest.“
(V, 11993-11995)

Zatímco Mater Gloriosa mlčky „krouží výšinami“, objevují se kajčnice: Magna Peccatrix, Maria Magdaléna z Lukášova evangelia, Mulier Samaritana, Samaritánka z Janova evangelia a Maria Aegyptiaca, známá ze sbírky životů svátých Acta Sanctorum. Všem třem je společné, že stejně jako Faust ve své lásce k Markétce, i ony se pozemskou láskou nevinně provinily a nyní usilují o své očistění. Z vnitřního porozumění překonávají své vlastní nesnáze a stávají se nezištnými přímluvkyněmi Markétčiny

duše, objevující se nyní v duševním světě jako Una Poenitentium - jedna z kajícnic.

Na otázku: „Existuje posmrtné shledání?“ se Goethe nezdráhá odpovědět svým způsobem. Na rozdíl od Swedenborga se vyhne jakémukoliv opírání se o fyzickou sféru a o to jednoznačnější je jeho odpověď. Markétka již dávno našla svůj domov ve sféře života onoho světa. Tak vnímá Faustův příchod ještě dříve, než se mu otevře duševní zrak:

„Milován kdysi,
Teď s čistšími rysy Vrací se
on.“
(V, 12073-12075)

Teď je to Markétčina duše, kdo popisuje stav Fausta pomalu procitajícího ke svému vyššímu já. Vidí jej, „nového, obklopeného předčasně zemřelými pacholátky na cestě vzhůru“: „Teď, ve sboru jsa vzácných duchů,

Sám, obnoven, se sotva zná;
Jak o žití má čerstvém tuchu,
Těm svátým hned se podobá.“
(V, 12084-12087)

Tak jako pacholátka prožívají, že nad ně Faustova duše „mocně vyrůstá“, také Markétka radostně shledává, že:

„He, pozemské se láme pouto,
Již ze staré je schrány rván,
A éterické tvary jsou to,
Jimiž, zas mlád, je odíván!“
(V, 12088-12091)

A díky nahlédnutí do posmrtného životního procesu připojuje prosbu obrácenou k Mater Gloriosa:

„Svol, aby směl mým učněm býti,
Neb oslepil ho nový den.“
(V, 12092η.)

Markétčina prosba se může zprvu zdát nesrozumitelná, myslíme-li na „duchovní“ poměr Fausta a Markétky v prvním dílu *Fausta*. Ale Goethe zůstává i zde ve svém názorném způsobu přesný. Poučování v tělesném světě se děje v první řadě předáváním vědění. Vědění se získává rozumovou prací. V duchovním světě, na druhém břehu však na sebe duše zemřelých působí jinak. Zde působí bytost na bytost. Jen tak lze pochopit odpověď, kterou dává Mater Gloriosa:

„Do vyšších sfér spěj zakroužiti,
Za tebou vzlétne přiváben.“
(V, 12094η.)

Nejsou sdělovány myšlenky nebo udělovány rady, nýbrž rozhodující je spirituální pohyb, kterým působí jeden zemřelý na druhého. Markétka může Fausta vést svým vlastním vzestupem do „vyšších sfér“. Proto může on následovat Markétčinu duši, která je s ním skrze lásku i vinu co nehlouběji spojena. Faustovo nanebevzetí začíná.

Dříve, než Chorus Mysticus uzavře nanebevzetí, dostává ještě jednou slovo Doctor Marianus. „Leže na tváři ve zbožném vzývání“, snažně prosí o poslední milost pro Fausta Marii, kterou zde současně oslovuje jako pannu, matku, královnu i bohyni, a do prosby zahrnuje všechny lidské duše v posmrtném životě:

„K zrakům spásy vzhlédněte,
Kdož se v něže kátě...“

(V, 12096nn.)

Úvodní řádek „K zrakům spásy vzhlédněte“ shrnuje všechno ryzí náboženské cítění, zejména však to křesťanské. Člověk pozvedající se k výšinám zakouší to, co předtím jen tušil. Bůh mne vidí, Spasitel na mne hledí, nikoli přísným, soudcovským pohledem, nýbrž dobrotivýma očima, „zraky spásy“. K tomuto zážitku přivádí „něžná kajícnost“. „Hrubá kajícnost“ takovýto zážitek neumožňuje. Lidé, kteří se za života neustále vzájemně obviňují z pocitů pramenících z egoismu a snahy uplatnit se, vůbec nevnímají „zraky spásy“, které jsou na ně s láskou upřeny. Platí-li takováto zkušenost již na zemi, oč více se pak musí týkat života po smrti.

Doctor Marianus pokračuje:

„Vděčnou mysl prodchnete

Blahem sudby svaté!“

(V, 12098η.)

Cílem je „blaho sudby“. Čím může být neblahá sudba, vime. Blahá sudba, prostě řečeno dobrý osud nezávisí jen na nebi, nýbrž také na smýšlení „něžné kajícnosti“, k níž patří i pocit vděčnosti. V pozemském životě jsou „nevděční“ lidé takoví, kteří si sami stojí v cestě a často sami přitahují nepříznivé rány osudu. Oč více to musí působit v čistém stavu duše zbavené těla! Tam totiž záleží na tom, aby duše shodně s novým prostředím dosáhla schopnosti se změnit.

Samotnou kvintesencí Faustova nanebevzetí je toto: Po smrti je rozhodující, aby se duši podařilo stupeň po stupni přetvářet se podle zákonů duchovního světa a nezůstat takovou, jakou byla. Autor jednoho staršího komentáře ke Goethově *Faustu*, A. Schnetger, podal následující shrnující popis závěrečné scény: „Celá závěrečná scéna nám ukazuje všeobecné stoupání

milujících vzhůru, jimž milující nabízejí ruku.“ Není co dodat.